

یادمان شلمچه

منطقه عملیاتی کربلای ۵ و ۴

معبر اصلی برای رسیدن به این دو شهر ساحلی است. در جنوب این منطقه، رودخانه بزرگ و خروشان اروند جاری است و دو سمت حاشیه این رودخانه را نخلستان پوشانده است. جاده‌های اصلی و فرعی متعددی در این منطقه وجود دارد که جاده شلمچه مهم‌ترین آنهاست و از خرمشهر تا تنومه و بصره، امتداد یافته است. اروندرود در این منطقه جزایر متعددی را در خود جای داده است که عبارت‌اند از: بوارین، فیاضی (ماهی)، ام‌طویله، بلجانیه، ام‌الرصاص، ام‌البالی و صالحیه. ارتش عراق در این منطقه؛ به‌ویژه پس از اجرای عملیات رمضان، مواضع، استحکامات و موانع متعدد و گوناگونی احداث کرد، طوری که استحکامات و موانع این منطقه از نظر تعداد، تنوع و گستردگی در مقایسه با دیگر مناطق عملیاتی در طول جنگ، کاملاً متمایز بود و تأثیر زیادی در کنترل و مهار تهاجمات ایران داشت. ایران و عراق حدود ۱۲۰۰ کیلومتر مربع مرز مشترک زمینی با یکدیگر دارند که در این میان، مرزهای خسروی و شلمچه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار هستند. از نظر عراق، خسروی دروازه قصر شیرین و کرمانشاه است و شلمچه دروازه خرمشهر و آبادان. فاصله خسروی از قصر شیرین بیش از ۱۵ کیلومتر نیست، ولی خسروی تا کرمانشاه حدود ۱۶۰ کیلومتر فاصله دارد. حال آنکه مسافت شلمچه تا خرمشهر، فقط ۱۴ کیلومتر است و با دستیابی به خرمشهر، اشغال آبادان آسان می‌شود. همچنین تأسیسات صنعتی و پالایشگاهی

با پایان یافتن جنگ تحمیلی و گذشت چند سال از آن روزهای حماسه و ایثار، یادمان‌هایی در مناطق عملیاتی بنا گردید. یادمان شلمچه از جمله این یادمان‌ها می‌باشد که به‌همت رزمندگان خطوط پدافندی منطقه شلمچه بنا شده است. محل یادمان شلمچه که هر ساله کاروان‌های بسیاری از آن بازدید می‌کنند، در گذشته نی‌زار بوده است. این منطقه، از محورهای اصلی درگیری در عملیات کربلای ۵ به حساب می‌آمد. ارتش بعث عراق در زمان اشغال ایران، این منطقه را با موانع گوناگون؛ از جمله سیم‌خاردار و میادین مین مسلح کرده بود. با تلاش تیم‌های تفحص شهدا در این منطقه و محل فعلی یادمان، ۴۷ شهید تفحص شدند که بجز ۸ شهید که شناسایی نشدند، بقیه شهدا به شهرهای خودشان انتقال داده شدند. شهدای گمنامی که در این مکان مدفون هستند، در عملیات رمضان به شهادت رسیده‌اند و رزمندگانی که از صحنه رزم به عقب باز می‌گشتند، به دلیل وجود نی‌ها، آنها را ندیده بودند. چهار سال بعد از عملیات رمضان، در عملیات کربلای ۵، رزمندگان اجساد شهدا را یافتند و همان‌جا آنان را دفن کردند. در مجموع، در کل منطقه یادمان، خاکریزهای اطراف و میادین موانع آن، حدود ۴۰۰ شهید تفحص شد.

جغرافیای منطقه شلمچه

شلمچه در غرب خرمشهر و شرق بصره واقع شده است و

یادمان شلمچه در منطقه عملیاتی کربلای ۵ و ۴ - ۱۳۹۳

را در اشغال خود نگه داشت تا آنکه در روز تاریخی ۳ خرداد ۱۳۶۱، خرمشهر آزاد شد؛ هرچند حاشیه مرزی شلمچه تا شش سال بعد؛ یعنی تا آغاز عملیات کربلای ۵ در ۱۹ دی ۱۳۶۵، در اشغال نیروهای عراقی بود.

عملیات‌های منطقه شلمچه

۱. **اشغال شلمچه توسط عراق:** منطقه عمومی شلمچه ایران که از شرق به نهر عرایض، از غرب به پاسگاه شلمچه، از جنوب به نهر خین و جزیره بوارین و از شمال به سیل‌بند عرایض محدود می‌شود، اندکی پس از پیروزی انقلاب اسلامی تا آستانه هجوم سراسری ارتش عراق، بارها هدف حمله ارتش بعث عراق قرار گرفت. بعدازظهر ۳۱ شهریور ۱۳۵۹، هجوم نیروی زمینی ارتش عراق به پاسگاه‌های مرزی منطقه عمومی شلمچه آغاز شد و همان روز پاسگاه شلمچه اشغال گردید.

۲. **عملیات بیت‌المقدس:** بعد از موفقیت مرحله اول و دوم عملیات بیت‌المقدس که از ۱۰ اردیبهشت ۱۳۶۱ تا ۱۹ اردیبهشت ۱۳۶۱ طول کشید، تلاش‌هایی برای آزادی شلمچه آغاز شد و بدین ترتیب، مرحله سوم عملیات بیت‌المقدس با هدف آزادسازی شلمچه به اجرا درآمد. آخرین مرحله عملیات در اول خرداد ۱۳۶۱ آغاز شد. در

گسترده آبادان، اهمیت ژئوپلیتیکی خرمشهر و آبادان در کنار اروندرود و خلیج فارس، وجود بندرهای گسترده و مهم در منطقه، تصور عراق درباره اشغال آسان خرمشهر و جزیره آبادان و نیز امکان قطع ارتباط ایران با خلیج فارس در این منطقه، از جمله عواملی هستند که بر ارزش و اهمیت نظامی شلمچه افزوده‌اند. از سوی دیگر، از دیدگاه ایران، خسروی دروازه بغداد و شلمچه دروازه بصره به شمار می‌آید. خسروی تا بغداد بیش از ۱۰۰ کیلومتر فاصله دارد، درحالی‌که فاصله شلمچه تا بصره فقط ۲۵ کیلومتر است و تصرف بصره یعنی تسلط بر دومین شهر مهم سیاسی، نظامی و صنعتی عراق و ضربه اساسی بر حاکمیت نظام مستقر در عراق. براین اساس، منطقه محدود شلمچه نظرها را به خود جلب کرد و نبردهای بسیار سنگینی در این محدوده به وقوع پیوست که مهم‌ترین آنها عملیات کربلای ۵ بود. شلمچه بخش کوچکی از خاک ایران و عراق است که جاده مهم اقتصادی و نظامی خرمشهر-بصره از آن عبور می‌کند و هر دو کشور پاسگاه‌هایی کنار این منطقه مرزی احداث کرده‌اند. عراق مدتی پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، به این منطقه حمله کرد و سرانجام با آغاز هجوم سراسری به ایران در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹، در نبردی نه‌چندان آسان، این منطقه را به اشغال خود درآورد و سپس به سمت خرمشهر حرکت کرد و تا خرداد ۱۳۶۱، آنجا

از خاک عراق در مرز شلمچه رانیز به تصرف خود درآوردند. شکسته شدن استحکامات عراق در شلمچه چنان اهمیتی داشت که قدرت‌های جهانی آن روز از توانمندی نظامی ایران اسلامی احساس خطر کردند و ناگزیر به تنظیم و تصویب قطعنامه ۵۹۸ شدند.

۶. **عملیات کربلای ۸:** این عملیات در تاریخ ۱۸ فروردین ۱۳۶۶ در منطقه شرق بصره انجام شد و هدف از اجرای آن، تأمین کانال زوجی و توسعه منطقه تصرف شده در غرب کانال پرورش ماهی بود.

۷. **عملیات بیت المقدس ۷:** این عملیات در ۲۳ خرداد ۱۳۶۷ با رمز یا ابا عبدالله الحسین^(ع) و با هدف انهدام نیروهای دشمن در منطقه شلمچه انجام شد. عملیات بیت المقدس ۷ آخرین عملیات تهاجمی ایران بود که در منطقه شلمچه انجام شد.

۸. **تک عراق در اواخر جنگ:** ارتش عراق در روز ۳۱/۳/۱۳۶۷ از محور اصلی شلمچه به داخل خاک ایران حمله و در این محور، موفق شد کانال شهید ادیب را تصرف نموده و در ادامه تلاش داشت تا از دو سمت شلمچه و جاده اهواز، خرمشهر را محاصره

کند. دشمن با پشت سر گذاشتن جاده اهواز خرمشهر حدود ۲ کیلومتر از جاده شهید شرکت را تصرف کرد و در پنج کیلومتری قرارگاه کربلا مستقر شد.

موانع منطقه شلمچه

۱. **منطقه آب گرفتگی:** ارتش عراق که در عملیات رمضان شاهد شکسته شدن خطوط دفاعی منطقه زید به دست نیروهای ایران بود، بخشی از آب شطالعرب را از طریق کانال ماهی به طرف مرز پمپاژ و رها کرد و در

این مرحله، ۳ قرارگاه هدایت و اجرای عملیات را بر عهده گرفتند. دو قرارگاه فجر و نصر به ترتیب در غرب نهر عریض و در شرق شلمچه وارد عمل شدند. دشمن برای حفظ این منطقه بسیار کوشید و حتی بعد از موفقیت رزمندگان، پاتک‌های شدیدی اجرا کرد، اما سرانجام در سوم خرداد ۱۳۶۱، خرمشهر فتح شد و پس از حدود ۲۱ ماه، از اشغال دشمن بیرون آمد.

۳. **عملیات رمضان:** این عملیات در تاریخ ۲۲ تیر ۱۳۶۱، با هدف تهدید بصره از شرق و حضور در حاشیه شطالعرب در ۴ محور اجرا شد. ۳ محور این عملیات از زید تا کوشک و محور دیگر آن در شلمچه بود، که در محور شلمچه هیچ موفقیتی حاصل نشد.

۴. **عملیات کربلای ۴:** عملیات کربلای ۴ در فاصله زمانی سوم تا پنجم دی ۱۳۶۵ انجام شد. در این عملیات که هدف آن عبور از اروند و تصرف ابوالخصیب بود، برای تأمین جناح راست عملیات، به شلمچه نیز حمله شد. در این نبرد، یگان‌های قرارگاه نجف سپاه پاسداران از دو محور بوارین و پنج ضلعی به شلمچه هجوم بردند که در پنج ضلعی به موفقیت دست یافتند، ولی در بوارین با ناکامی روبه‌رو شدند؛ لذا تاکتیک به کار گرفته شده برای تصرف پنج ضلعی، راه رخنه به موانع و مواضع مستحکم شلمچه را آشکار کرد و بدین ترتیب، راهکارهای عملیات کربلای ۵ مشخص شد.

۵. **عملیات کربلای ۵:** عملیات بزرگ و بسیار مهم کربلای ۵ - که با اجرای آن شمارش معکوس برای پایان یافتن جنگ آغاز شد - با کلمه شلمچه مترادف شده است. در این عملیات، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی با به‌کارگیری ۳ قرارگاه کربلا، قدس و نجف، در اولین ساعات بامداد ۱۹ دی ۱۳۶۵، در شرق بصره، عملیات خود را آغاز کرد. ابتدا، رزمندگان قرارگاه کربلا، پیش‌تاز این عملیات، با حمله به جناح چپ دشمن، به نقطه آسیب‌پذیر ارتش عراق هجوم بردند و در دو منطقه کانال پرورش ماهی و پنج ضلعی، به ترتیب در غرب شلمچه (تا نهر جاسم) و جنوب شلمچه (جزیره بوارین)، پیشروی کردند و با تثبیت موقعیت خود، علاوه بر آزادسازی کامل شلمچه ایران، بخشی

در منطقه محدود شلمچه نبردهای بسیار سنگینی به وقوع پیوست که مهم‌ترین آن‌ها عملیات کربلای ۵ بود.

کانال ۳۰ کیلومتر و عرض آن یک کیلومتر بود. عمق آب در کناره کانال ۵۰ سانتی‌متر و در اواسط آن به ۵/۲ متر می‌رسید. سیل‌بندهای حاشیه کانال به ارتفاع ۵/۱ متر و عرض ۱۰ متر، این کانال را به دژ مستحکمی تبدیل کرده بود. **۵. کانال زوجی:** کانال زوجی (دوردیفه) با ۴۰ متر عرض (شامل دو شاخه ۲۰ متری) آب ارون را به کانال پرورش ماهی منتقل می‌کرد. این کانال نیز در دوران جنگ مانع طبیعی مطمئنی محسوب می‌شد. پل‌هایی که روی این کانال احداث شده بود، ارتباط شلمچه را با تنومه و بصره برقرار می‌کرد، طوری که با بستن این پل‌ها نیروهای دشمن در شلمچه محاصره می‌شدند. دژ مرتفع حاشیه غربی کانال زوجی همراه با مواضع مثلثی شکل پشت آن، خط پدافندی مستحکمی را تشکیل می‌داد و این منطقه را بر شرق کانال مسلط می‌کرد.

۶. موضع هلالی: مواضع هلالی، قلعه‌هایی مستحکم به شکل نیم‌دایره و به شعاع تقریبی ۲۰ متر بود. این مواضع از دژهایی به ارتفاع ۶ متر ساخته شده و اطراف آن را سیم‌های خاردار احاطه کرده بود. در سطح فوقانی دژها که ۳ متر عرض داشت، کانال تردد نیرو، مواضع تیربار و سکوهای تانک تعبیه شده بود.

۷. جزیره بوارین: این جزیره ۱۰ کیلومتر طول و حدود ۸ کیلومتر مربع مساحت دارد. سطح جزیره پوشیده از نخل و سواحل آن را نیز انبوه چولان پوشانده است. نیروهای عراقی در مقابله با حمله احتمالی قوای ایران، برای ایجاد دید بیشتر و افزایش تأثیر تیر مستقیم، اقدام به نخل‌کنی و سوزاندن نی‌ها و چولان‌های جلو خطوط پدافندی کرده بودند. از آنجا که جزیره بوارین محور وصولی مناسبی برای دستیابی به عمق مواضع دشمن در شلمچه بود، ارتش عراق با احداث استحکامات و موانع فراوان، بوارین را به یکی از مستحکم‌ترین خطوط پدافندی خود تبدیل کرده بود. علاوه بر این در نوک شرقی بوارین، سکوهای تانک و مواضع تیربارهای سنگین ایجاد شده بود تا با اجرای آتش مستقیم، تنگه آبی بین ام‌الرصاص و بوارین نفوذناپذیر و فعالیت‌های آبی رزمندگان در این منطقه ناممکن شود.

سال‌های بعد، به تدریج بر حجم آن افزود. با این اقدام، دریاچه بزرگی با عمق ۳۰ تا ۱۷۰ سانتی‌متر و مساحتی حدود ۷۵ کیلومتر مربع ایجاد گردید که به مانعی طبیعی و مطمئن برای عراقی‌ها تبدیل شد. ارتش عراق برای اطمینان بیشتر و جلوگیری از عبور غافلگیرانه رزمندگان اسلام از منطقه آب‌گرفتگی، این محدوده را با دژهای خاکی تجزیه و چند خاکریز از پاسگاه کوت‌سواری تا پاسگاه بویان به طرف شمال احداث کرد.

۲. منطقه پنج‌ضلعی: منطقه پنج‌ضلعی حدود ۴ کیلومتر مربع مساحت داشت و کانال‌ها، دریاچه‌ها و باتلاق‌های مصنوعی که دورتادور آن ایجاد شده بود، این محدوده را به شکل جزیره‌ای پنج‌ضلعی درآورده بود. این منطقه خطوط پدافندی متعدد و دژهای مستحکمی داشت و یکی از مهم‌ترین مواضع دفاعی عراق محسوب می‌شد. در جنوب پنج‌ضلعی، کانال مقداد یا کانال هفت‌دهنه به طول ۵/۲ کیلومتر و عرض ۵ متر احداث شده بود که از نظر پدافندی اهمیت بسیاری داشت. این کانال از انتهای نوک کانال ماهی تا آب‌گرفتگی دژ مرزی امتداد یافته و ۹ پل روی آن نصب شده بود که عبور عراقی‌ها را به داخل پنج‌ضلعی ممکن می‌کرد.

۳. دژهای پیکانی: دژهای پیکانی به شکل نوک پیکان در داخل جزیره بوارین به فاصله هر دو سه کیلومتر احداث شده بود که جهت نوک پیکان‌ها به سمت شرق بود و در این سمت جزیره را قطع می‌کردند. داخل این دژها یک کانال سراسری، سنگرهای مستحکم سیمانی برای نیروهای پیاده و سنگر سلاح‌های مختلف احداث شده بود.

۴. کانال پرورش ماهی: رژیم عراق برای دفاع از بصره در اواخر دوران پهلوی، کانالی مصنوعی احداث کرد که در ظاهر گفته می‌شد این کانال، محلی برای پرورش ماهی است، اما هدف اصلی از احداث آن، ایجاد مانع در مقابل پیشروی احتمالی نیروهای زرهی ایران به سمت بصره بود. ارتش عراق در دوران جنگ، به‌ویژه هم‌زمان با عملیات‌های رمضان، کربلای ۴ و کربلای ۵، با عملیاتی کردن این کانال، از این عارضه بزرگ برای دفاع از بصره بهره جست. طول تقریبی